

אמר המחבר: במלאות עשר שנים לפטירתו של מבקר הספרות וחוקרה, משולם טוכנר, נקבע, באוניברסיטה העברית בירושלים, פרס על שמו, וחלוקתו הראשונה נפתחה, במעמד קהל רב, בדבריו של נתן רוטנשטיין, שבהם העלה, מתוך מיזוג של דקות־רגש ודיוק־מחשבה, את דמותו של ידידו־מנוער ואת פעלו, בייחוד כפרשנו של ש"י עגנון. המזכיר האקדמי, ש. בירנבאום, ביאר את ענינו של הפרס, וכלת־הפרס מרת שרה הגר הסבירה את עיקרי החיבור, שעמד לה לזכות בו. "הרומנים של עגנון בהתהוותם – עיונים בדרכי העיצוב המיכני והאמנותי הקומפוזיציוני ביצירתו של עגנון".

וקדמו לכך דברי, שהוריתי היתר לעצמי לפרסמם ברבים.

א.

הזימון היפה, שאנו עדים לו עתה, הוא, קודם־כל, זימון כפשוטו, כלומר: שותפיו שלושה. ראשית, זכרו של ידידנו וחברנו משולם טוכנר עליו השלום, שמלאו עשר שנים ללכתו מעמנו בעצם־כוחו, הוא כוח רוחו העז והנועז. שנית, זכר פעלו, פועל החקר והביקורת, שעיקר מצעו היה פרייגיעתו לעמוד על חידת ש"י עגנון ופתרונה. שלישית, קביעת פרס על שמו, שחלוקתו תחול שנה־שנה, ביום פטירתו, וכבכור לה הוא מתנו היום, למרת שרה הגר, העודרת באותה שדה, שדה מחקרו של ש"י עגנון, ובכל המשוער הוא רמו גם לדרך הפרס לעתיד לבא.

אמרתי: לעתיד לבא, ולזכרו של ש"י עגנון אמרתי כך, שהדקדוק הזה היה מקובל ושגור לו, כשעיקר ההוראה הוא למלך המשיח, אך צדדי־ההוראה עשויים היו לכמה וכמה מיני ציפיות, המכוונות, ואפילו דרוכות, לעתיד לבא, שגדולתו תהא מעולה, אם לא עליונה, על מה שנחשב לנו גדולה, וביחוד גדולת עצמנו. כך, למשל, היה מפרש וחוזר ומפרש ענינה ומעמדה של הספרות היפה, שהדורות האחרונים, והוא בכללם ובכמה פינות גדולות הוא אף בראשם, היו בבונה ומחדשיה. לאמור: כל אותה ספרות לא העמידה – לסברתו – מי שגדולתו בתחומו תהא כגדולתם של בני דורות קודמים. וביחוד הדברים אמורים בגאוני ההלכה, אבל סופם של גאוני האגדה שיבואו, כי ספרות האגדה שלנו עתה היא אך התחלה.

ב.

מלשוננו על ספרות האגדה שלנו למדתי, כי היא לו הגדרה למה שנקרא
במונחו הישן יותר: בלטרסטיקה ובמונחו החדש יותר: פ'יקשן, אף שספק הוא
בעיני, אם מונחו שלו ושני המונחים האלה היו לו היינו הך,
ששלשלת-היוחסין של ספרותנו וספרותם, גם כאשר תחום-המגע ביניהן
נעשה מעורב ואף בלול, היתה שונה בעיניו; ואפילו כשאותה שכנות סמוכה
נעשתה ענין של הכרזת-פומבי, עם מתן פרס נובל לו, שמח שמחה כפולה על
שהכרזה חלה עליו; שמחה אחת – חיצונית יותר; שמחה אחרת – פנימית
יותר.

לענין השמחה הראשונה – מקורה באהבתו ליחידותו (והיא יחידות
מדומה, וביותר שלאמונתנו אין בן יחיד למקום), ויניקתה מאהבת עצמו,
שלא פסחה עליו, כדרך שאינה פוסחת על שאר הברואים, ובכלל ברואים אף
סופרים, שיש אומרים כי הם נוטלים לעצמם מאותה מידה מנה אחת אפיים;
וכנודע אותה מידה נתחדדה לו ובו במופלא, וכבר נצבר כמין פולקלור על
הנרקיסיות שלו. לענין השמחה האחרונה – מקורה באהבתו ליחודו (והוא
יחוד ממשי, וביותר שלאמונתנו הכל יחידים למקום, איש איש כיחודו), והוא
יחוד דרכו בספרותנו, שמעטים אם לא-שונים הרי דומים לו בו, שיציריו
תחום מגעם בין ספרותנו לספרותם היא בבחינת ריחוק מכסימאלי וקירוב
מכסימאלי בכרך אחד. ודומה עלי, כי היתה זו לו סתירה מודעת, ואם אין
ראייה לדבר סימן לדבר – כשפירסמתי את המונוגרפיה שלי על בנימין
גריל, ("כוכב נידח") אמר לי משה זמורה, שנודמתי עמו במסיבה בביתו
של ש"ד גויטיין: ודע, כי אני נכדו. לגודל תמהוני, ביאר: הרי אתה מזכיר
ישיבתו של גריל בביתו של הרב יוסף פרלס במינכן, ושבו לימד את בנו,
פליכס פרלס, גמרא, והוא, שהיה רבה של קניגסברג, לימד אותי גמרא, ואף
הזכיר את מורו, גריל, שפתח ראש שיעוריו לאמור: ודע, כי הגיונה של
הגמרא מיוחד, שהוא תובע ממך לעלות בגרם-המעלות, כשרגליך דורכות,
בבת אחת, במדרגה הראשונה והאחרונה. שמע זאת ש"י עגנון, שהיה באותו
מעמד, ואמר: הגיון זה מחייבנו בכל.

ג.

לכאורה, נערמה לפנינו מסכת סתירות – מי ששוגה באהבת עצמו ואינו
אומר לתשבחות היורדות על טיב עשייתו די, ואדרבה הוא מבליע לשמעם
אמירת הבהב, אינו רואה, כמשבחיו, מדרגת דורו, שמדרגתו שלו עצמו
בלוטה ומובלטת בו, כשיא ופיסגה של הדורות האחרונים, ואדרבה הוא
קובע להם, לפיסגה ולשיא, שעה רחוקה, שלאחריו, במזל לעתיד לבא.
ודומה, כי הסתירה הזאת היא בת לסתירה אחרת, – גודל התאהבות-עצמו

לא כיבה את גודל ביקורת־עצמו, שאף שחיבב אמירת קלוס־קלוס על כל טיפת דיו, כפי שגזר מה תהא עליה, חשד בה באותה טיפה, שהיא פחותה מכפי שהיא עשויה היתה להיות. ובימים ששימשתי לפניו ראיתי כזה וכזאת, – כתב מה שכתב, וכפונה אל מומחה, היקשה לי, אם משפט פלוני או ניב אלמוני נראים בעיני. ביקשתי לשתק מומחה, אך מתוך שאותו משפט או ניב נראו לי כתכלית השלימות, לא יכולתי להעלים, כי לא הבינתי שאלתו. אך למחרת מצאתיו מנומנם קצת ומרוצה הרבה, שאותה שאלה הדידה שנתו, אבל ניתרצה לו, ששינה אותו משפט או ניב, לצד התיקון, כמן הקצה אל הקצה. אמרתי לו מה שאמרתי בלבי: כנראה, יש שלימות מפנים לשלימות. כך, כמשפטו, גאות ועניויות, לאמור: אוודאי, שניידעריי האט נישט קיין גרונט. כלומר: מלאכת חייט אין לה קרקעית. רצה לומר, כל יסוד יש יסוד מתחתיו, עד יסוד־היסודות, שהוא בגבול שאיפתו אך אינו בגבול יכולתו של הנברא. הזכרתי לפניו מה שאמרו עליו על הרבי מאפטא, שהיו לו מאזני־זהב (דיוק הלשון: א גאָלדן געוועכטל, כלומר: משקל זהב) בקצה־לשונו, והרמזתי כי הוא, איש־שיחי, ככל הנכון יורשם. אמר: אולי, אבל פליאה היא, הם מנמנמים אצלי יומם וננערים לילה. השיבותי, אפילו נעים זמירות ישראל אמר: ובלילה שירה (= שירו) עמי. צימצם עיניו, ספק מחייך ספק זעף: גנב (הנו"ן סגולה), אתה חושב עתה על הצפרדע. שלא לגלות הרהורי, מיהרתי להפתיעו, והפתעתיו בקושיה: ובמה, בעצם, היה ניכר אותו משקל־הזהב שבקצה־לשונו של אותו צדיק. השיב בעירוב של כובד־ראש וקלותו: חזרתי על כל דבריו מאל"ף עד תי"ו (והכוונה היתה, ככל הנכון, לספריו: אוהב ישראל, תורת אמת), ולא מצאתי עדות מהימנה יותר לאותו משקל־זהב אלא כסיפורי־גזומותיו. ווייל – זקף אצבעו – דערציילן דארפן מען קענען. ושיעורו: כי לספר צריך לדעת. אמרתי: ושיעורו – שהרי תיבת קענען פרוזה להוראת של דעת, כשם שהיא פרוזה להוראה של יכולת, ותיבת קונסט, כלומר: אמנות, גזורה הימנה.

ד.

דומה, כי דברים אלה, ששלינו מקופסת־הזכרונות על עגנון ועמו, ושניתן להוסיף עליהם כמה וכמה, יש בהם כדי להאיר את מרכז־לבטיו של משולם טוכנר, להבין לחזיונו של ש"י עגנון וחזיונותיו, לפרוש את השאלות כעומק המושג ולהסמיך להן תשובות כעומק המשיג, ולפי שלא היה מאנשי שישו בני מעי, לא ראה את עצמו בחזקת עד שקמתי, וסימנך מסתו, והיא מסת־ראשית, בקורות ביקורתו של עגנון ומחקרה: על חקר יצירתו של ש"י עגנון, וענינה סדר קורות החקר הזה וביקורתו, ואף שהוא קובע בכלל העמדות המבוררות את עמדתו שלו, והיא פסוקה כלפי מה שהיה, אין הוא

סובר, כי היא חלוטה כלפי מה שיהיה, ופיסקת הסיום תעיד: "הצופה לפרשת הביקורת על יצירתו של עגנון – צופה לבכת-עינה של יצירה וביקורת כאחת. חפיפה זו בצמתי המהות, שעדיין רב בה הרצוי מן המצוי, היא בלי ספק משאלת שתייהן. עגנון עומד בעיצומה של יצירה המתנשאת אל פסגות חדשות. הביקורת, שלא השלימה עדיין את פועלה לגבי היצירה הקיימת, שוב נתבעת להתמודד עם היצירה החדשה. אם תעמוד במשימה זו כשם שעמדה עד כאן, רשאים אנו לקוות, כי הביקורת העברית נכוננו לה עתידות".

עד כאן דבריו, שנתפרסמו לפני עשרים ושלוש שנים; מרחקי-מים, המניח פתח ראוי של בדיקת ההבדל בין מעמד הביקורת אז ומעמד הביקורת עתה, שאינו דומה מעמד חוקרו של ספר נעול, שמחברו היה ואיננו, ושוב לא יוסיף עליו, כמעמד מבקרו של ספר פתוח, שמחברו חי וקיים, והוא מוסיף עליו, והרי בספר "פשר עגנון" ניצב לפנינו חוקר ומבקר, שהוא והסופר הנחקר לו ומתבקר לו נתונים בעוגת זמן ומקום אחת, והוא מתבונן בעשייתו, כשהיא בעצם מהלכה, באופן שמצע ביקורתו ומחקרו משתנה וממילא מחקרו וביקורתה עשויים שישתנו, וכשם שהוא נתבע לבקר את הסופר, הוא נתבע לבקר את עצמו, ואינו רשאי להתעקש במסמרות שקבע תחילה ולסתום בהם את שאינו כקביעותיו ולפסוק בחינת דין הניין לי ויתהון לא הניין לי, בין ינהג כמנהגו של ר' אליעזר מאיר ליפשיץ שאמר מה שאמר בו בעגנון, ודברים חשובים אמר, אבל הפסיק אמירתו עוד קודם שהמספר הגיע לאמצעו, ובכנסו את דבריו ביקש, כפי שאמר לי, להוסיף תריסר טורים, וסופו לא הוסיפם; בין ינהג כמנהגו של ברוך קורצווייל, שאמר מה שאמר בעגנון, ורב יתר מקודמיו אמר, ודברים חשובים אמר, אבל משנקבעו לו עקרונות הערכתו לא זו מהם, גם כשמהלך יצירתו של עגנון לא הלם, ונמלט מן הקושי במה שביטל ערכו של ההמשך.

עמידה זו לא היתה לו לטוכנר באפשר – ענינו הפעיל בעגנון לא היתה לו פסיקה, ואילו נקפד שלא בעתו והיה קשוב לה במלוא-האמון מראשיתה עד אחריתה, ספק אם היה מגיע לזלזול בחטיבה מחטיבותיו של עגנון, ולא בלבד משום הכלל הגדול, שכל המאוחר יותר ביצירה הוא-הוא גם המוקדם ביותר בה, בסוד הפוסע בכת אחת במדרגה הראשונה והאחרונה בגרם-המעלות; ומשום הכלל הקטן, כי שיחת-חולין של תלמידי-חכמים צריכה לימוד, בסוד מאזני-הזהב בקצה הלשון הבאים לשמש סיפור מעשיות ומספרם על דעתו, יכולתו, אמנותו, אלא בעיקר משום הפתיחות לעתידות, בסוד הצפיה לעתיד לבא, שכן דרכו של הפרשן היודע גבולו, שהוא מתחקה על האמן ואינו מחוקקו, צניעות היא בו, וכשם שאינו אומר כעין לשון הכתוב: עמנו נולדה חכמה אף אינו אומר לשון הכתוב ממש: עמנו תמות חכמה. והחקר, חקר

עגנון, כפי שהוא מתפתח עתה והולך – ליד כמה מעלות ואף גדולים, שהעפיל בהם, יש בו כמה מורדות, ולא קטנים, שנחת בהם, שהרבה קלות־ההתחכמות עושה והרבה משובת־החיקוי עושה ויותר מהמה שעשוע סדיקת השערות עושה, אך גם פה חל ענין לעתיד לבא, וסופם של מאזניים, ואפילו הם מאזני נחושת, שהתנדנדו, שיחזרו ויתעיינו, ונקווה, כי אף מעשה הפרס, שאנו חונכים אותו הערב, יתרום את תרומתו ויהיה המשך נאה וטוב למסה: לחקר יצירתו של עגנון.

ה.

ומדי דברי על ההמשך, אעיר את הממשיכים על הספר "פשר עגנון" כמורה דרך לעצם הגישה והכרת אחריותה, ואסתפק בשני ענינים, שיש בהם משום בירור יחודו של ש"י עגנון.

ענין ראשון: כולנו ידענו, כי עגנון שונה מרוב הסופרים בני־דורו – הללו כבשו בידם רוב סוגי ביטוי, והיו משוררים, מספרים, מסאים, אף חוקרים בקנה אחד, מה שאין כן הוא, שאפילו בתחילת תחילתו, בקדמת־נעוריו, שיחק ברוב גוונים וניסה ראשית אוננו בשיר, בבלאדה, במאמר, בביקורת, ובתחנת־ביניים אחת ואחרת בימי עמידתו ניסה במה שאינו סיפור, הרי עיקרו מספר, שאין לו אלא הסיפור. אך מי ששאל, להיכן נמלטו הסוגים, שהיו בו בעגנון בכוח, ולא נתנם להיות בעין, היה טוכנר, ולגבי סוג נחשב אחד, הלא הוא הפובליציסט, השיב תשובה וברורה למדי, וראה מאמרו "החכם הירושלמי", ואף לגבי סוג נחשב אחר, הלא הוא המבקר, השיב תשובה וברורה למדי, וראה מאמרו "תגובת היוצר על חקר יצירתו", והעיון החוזר בשני מאמרים אלה עשוי שיעורר מבקרים וחוקרים צעירים להמשיך ענינם.

ענין אחרון שיש בו אולי צד־מה של נגיעה לחיבורה של כלת־הפרס עתה, הוא בחינת הרומנים הגדולים של עגנון ודרך מבנם והרכבתם, והוא ענין המצריך, קודם כל, התיחדות עם עגנון, יחודו ומיוחדותו, אך יודקק, ככל המשוער, להשוואה שלמה שנחקר ונאמר בזה על ידי חכמי־הדור, שחקרו בספרות העמים, אף שספרותנו לא היתה בכללם. אודה, כי מתוך היסוס אמרתי: חכמי הדור. שהרי יש גם חכמי השנה, חכמי העונה, ואפילו חכמי השעה, כעדות החליפה המהירה של מיני שיטות ותיאוריות ואופנות, הנוצצים ונובלים, ונפסלים אפילו בשהיה קצרה ביותר, ושימושם מסופק כלפי מה שנשימתו ארוכה ביותר.

ודומה, כי ראיית עגנון, לפי תפיסת היסוד של טוכנר, כלומר ראייתו כמי שראשונות ואחרונות נאבקות בו, ודרך מאבקן מחייב בירור – בין מיצויו ומסקנתו כנוסח טוכנר בין שלא כנוסחו – מחייבת זהירות בחיפושו שלו

dernier cri ובשימוש ברכבת האחרונה. כי אפילו שעת הראשונות ושעת האחרונות מתנגשות – ומה לנו הוכחה מובהקת לכך, כזימון שעת הרכבת האחרונה לשבוש המגיעה את האורח לשעת כל נדרי האחרונה בה, כשהגוי, מפקח תחנת-הרכבת, משחק, בלא דעת, משחק גרוטסקה, את מעשי הכהן הגדול בעבודתו ביום הקדוש, היא כאותה שעה עצמה, אבל לוחותיה שנים, ומלחמת הלוחות – ויזכרו לטוב גם לוחמיה האקטואליים, רא"א עקביא עליו השלום ויהושע מנוח יאריך ימים – גם, ואולי ביחוד, כשהם מתנגשים בשעה אחת, חובה לזכור, כי בלוח האחד, מחוץ, היא שעת הרכבת ובלוח האחר, מבית, היא שעת כל נדרי. ומלחמה זו היא אולי הגדולה במלחמות.

[י"ד אייר תשל"ו]